

Ewa Przechrzta

STAN BADAŃ NAD OSADNICTWEM EPOKI KAMIENIA I WCZESNEJ EPOKI BRĄZU NA ŚRODKOWYM NADODRZU

Tematem niniejszej pracy będzie przedstawienie stanu badań nad osadnictwem w epoce kamienia i wczesnej epoce brązu w Zielonogórskim, ukazanie osiągnięć w tej dziedzinie oraz ewentualnych braków. Wskazane zostaną również nowe kierunki działań, które pozwolą uzupełnić obecny stan wiedzy na temat osadnictwa w wymienionych epokach. Chronologicznie praca obejmuje paleolit schyłkowy, mezolit, neolit i wczesną epokę brązu, czyli jej I i II okres. Jej zakres geograficzny to dzisiejsze województwo zielonogórskie, a dodatkowo zostały ujęte niektóre tereny należące do niego do czasu reformy administracyjnej w 1975 r. Włączenie do pracy części powiatów dawnego województwa zielonogórskiego wydaje się uzasadnione choćby z tego względu, że cały ten obszar podlegał miejscowym archeologom przez szesnaście lat (1958-1974). Umownie cały obszar objęty pracą będzie nazywany dalej środkowym Nadodrzem, by nie uściślać za każdym razem, czy chodzi o obszar województwa sprzed reformy administracyjnej, czy po jej przeprowadzeniu. Przy gromadzeniu materiałów zastosowano kryteria dodatkowe. Opracowanie dawnych powiatów oparto na archiwaliach niemieckich oraz na badaniach wykopaliskowych i powierzchniowych przeprowadzonych do 1975 r. włącznie. Cezurę tę przyjęto po to, by nie wyłączać z analizy stanowisk, których ostatni sezon badań przypada już na ów rok. Odnośnie do stanowisk, które wniosły coś istotnego do badań nad danym okresem pradziejowym, a były badane już po wymienionym roku, zamieszczono w tekście krótkie wzmianki.

1. Paleolit schyłkowy

Najstarsze osadnictwo na terenie środkowego Nadodrza związane jest z paleolitem schyłkowym. Przypada on na okres ok. 13 000-10 000 lat temu. W jego starszej fazie na Niżu Europejskim występuje kultura hamburska, dobrze datowana metodą pyłkową i metodą węgla C_{14} na koniec najstarszego Dryasu i początek interstadiału Bölling, czyli na ok. 13 000 lat temu (A. Rust 1958). Młodsza faza paleolitu schyłkowego obejmuje okres od połowy interstadiału

Alleröd do końca najmłodszego Dryasu, czyli przełomu plejstocenu i holocenu (J. K. Kozłowski 1972, s. 49-50). Na Niż Środkowoeuropejski docierają wówczas kultury madleńskie, które rozwijają się w różnych wariantach (zespoły z tylczakami łukowymi). Technokompleks z tylczakami łukowymi reprezentowany jest przez kulturę Federmesser i tarnowską. W skład technokompleksu z liściakami wchodzi kultura lyngbijska (Bromme), ahrensberska i świderska. Jeżeli chodzi o kulturę lyngbijską, to na środkowym Nadodrzu wystąpiły tylko jej elementy w postaci dużych liściaków. Zdarzają się też tu warianty mieszane owych kultur, np. zespoły typu Wojnowo, wydzielone przez M. Kobusiewicza (1970), które łączą elementy świderskie, ahrensberskie i kultury Federmesser.

Znajomość ok. 25% wszystkich stanowisk z okresu paleolitu schyłkowego zawdzięczamy badaczom niemieckim. Większość stanowisk znanych Niemcom odkryta została przypadkowo lub przez amatorów, w dużych akcjach poszukiwawczych prowadzonych najczęściej w obrębie powiatów. Informacje o znaleziskach przypadkowych, pojedynczych krzemieni pojawiają się licznie w postaci wzmianek w czasopismach „Altschlesien”, „Altschlesische Blätter” i „Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit”. Zamieszczano tam też wyniki badań urzędowych. Zestawienia znalezisk z rozmaitych obszarów często były publikowane przez odpowiednio przeszkolonych amatorów, prace o charakterze ogólniejszym i koncepcyjne były zaś dziełem archeologów. I tak wyniki poszukiwań powierzchniowych z lat trzydziestych w dawnym powiecie wschowskim (obecnie też region głogowski) wydał w formie monografii F. Pfützenreiter (1933). Parę lat później uzupełnił tę pracę o nowe materiały i znaleziska K. Schwarz (1938).

Dość liczny materiał pozyskany powierzchniowo w Olbrachcicach (stan. 8) i Siedlnicy (stan. 17) zaliczony został przez L. F. Zotza (1931) do „późnego tardenoisienu”, podobnie jak zespół pozyskany przez niego wykopaliskowo ze stan. 8 w Krzekotówku. „Późny tardenoisien” miał być krzyżówką tzw. świdero-tardenoisien z elementami tardenuaskimi (L. F. Zotz 1931). Materiały późnotardenuaskie miały zaś się charakteryzować obecnością typowych form mezolitycznych oraz liściaków świderskich. Te ostatnie uważano za dowód na przeżywanie się elementów kultury świderskiej w mezolicie. Koncepcja ta bardzo szybko przyjęła się wśród archeologów niemieckich. W 1936 r. L. Rothert w swojej publikacji podaje nowe zespoły „świdero-tardenuaskie” i „późnotardenuaskie” pochodzące z terenów Śląska.

Koncepcję tę jako błędną odrzucili R. Schild i H. Więckowska (1961), udowadniając, że L. F. Zotz do wyróżnienia „świdero-tardenoisienu” i „późnego tardenoisienu” posłużył się zmieszany mechanicznie materiałem z paleolitu schyłkowego i mezolitu. Zakwestionowali też oni w zespole z Krzekotówka obecność elementów świderskich, które przy bliższej analizie okazały się liściakami ahrensberskimi (L. F. Zotz użył niekompletnych kryteriów przy określaniu typologicznym liściaków). Kolejnym błędem Zotza

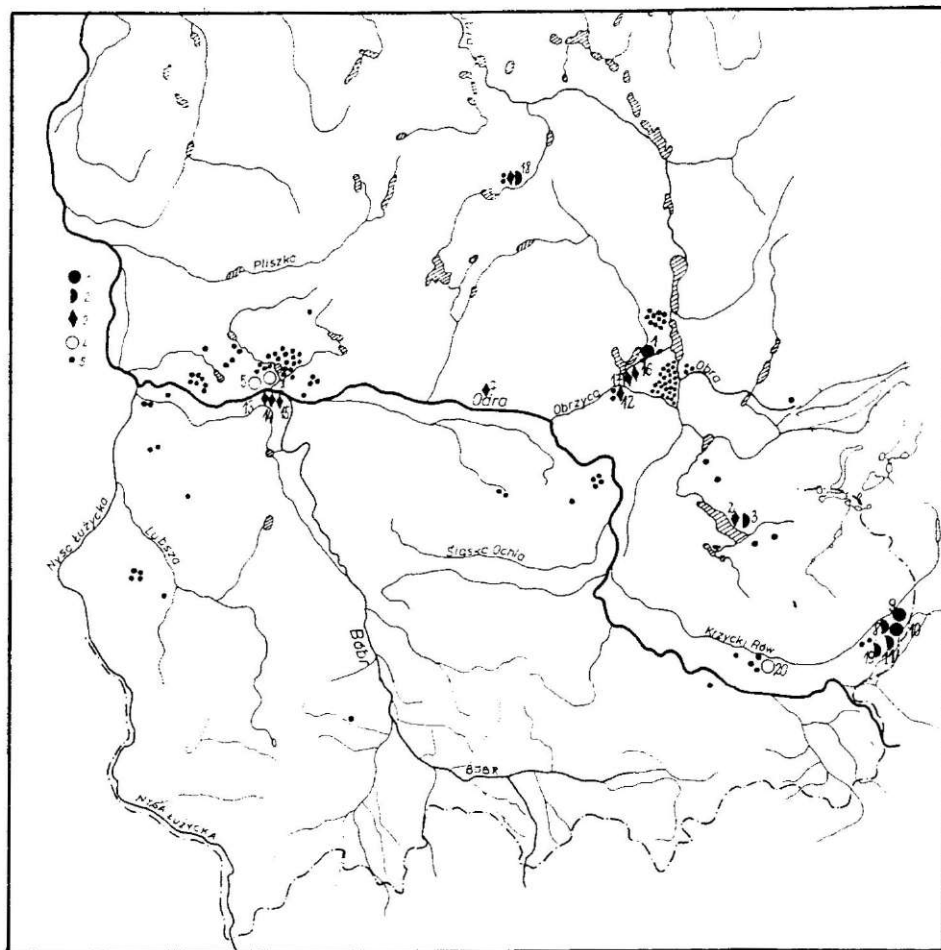
było nieuwzględnienie planigrafii poziomej stanowiska. Dzięki niej W. Taute (1963) prawidłowo wyodrębnił i określił kulturowo materiały pozyskane powierzchniowo i wykopaliskowo. Po raz kolejny materiały z Krzekotówka 8 opracowane zostały przez J. M. Burdukiewicza (1975), na podstawie całego materiału krzemienego ze stanowiska, a nie tylko tego publikowanego w 1931 r., z którego skorzystał W. Taute.

W rejonie Kargowej i Babimostu niezwykle aktywnie działał prahistoryk amator O. Dobrindt. Od lat dwudziestych prowadził zakrojone na dużą skalę badania powierzchniowe, w których wyniku odkrył ponad dwadzieścia stanowisk schyłkowopaleolitycznych. Wśród nich znalazły się takie stanowiska, jak Liny, Wojnowo, Smolno Wielkie (O. Dobrindt 1936). Szczególnie to pierwsze wydało się O. Dobrindtowi na tyle interesujące, że w 1941 r. założył tam niewielki sondaż, z którego udało mu się pozyskać 1000 krzemieni. Materiał krzemienisty zebrany z tego stanowiska określił kulturowo A. Rust (1943) i opublikował trzy narzędzia należące do kolekcji. Niestety, cały zbiór zaginął w czasie ostatniej wojny. Niektóre narzędzia są znane dzięki rysunkom O. Dobrindta odnalezionym przez M. Kobusiewicza w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu; część z nich opublikował (M. Kobusiewicz 1970). Zważywszy na udział w badaniach powierzchniowych dzieci szkolnych, z których pomocy O. Dobrindt często korzystał, trzeba wziąć pod uwagę możliwość mieszania zespołów, na co zwrócił uwagę M. Kobusiewicz (1970a). Zastrzeżenia budzi też sposób określania miejsca znaleziska, jak „zagajnik” lub „zagroda rolnika X”, co uniemożliwia dzisiaj weryfikację stanowisk. O. Dobrindt współpracował też z fachowcami. W 1934 r. w artykule L. Rothert ukazał się obszerny wstęp jego autorstwa dotyczący położenia stanowisk, które odkrył podczas badań powierzchniowych (O. Dobrindt 1934).

Tak więc dzięki działalności badaczy niemieckich zostały rozpoznane 34 stanowiska schyłkowopaleolityczne. Zaledwie jedno badane było wykopaliskowo przez archeologa (Krzekotówek 8), jedno przebadał też sondażowo amator (Liny 1). Jak widać na mapie (ryc. 1), stanowiska tworzą w kilku rejonach skupiska. Wpłynęły na to niewątpliwie dogodne warunki paleogeograficzne, preferowane przez ludność paleolitu schyłkowego, choć nie bez znaczenia jest tu fakt intensywności badań na poszczególnych terenach. Niestety, podczas ostatniej wojny większość materiałów krzemienistych zaginęła, do dyspozycji badaczy powojennych pozostały jedynie publikacje oraz mapy z naniesionymi stanowiskami i czasami księgi inwentarzowe. Powstała więc konieczność weryfikacji zarówno stanowisk archiwalnych w terenie, jak i ich metryki oraz oznaczenia kulturowego.

Od końca lat pięćdziesiątych w Muzeum Lubuskim w Zielonej Górze funkcjonował Dział Archeologiczny, zainteresowania jednak zatrudnionych w nim archeologów koncentrowały się głównie wokół kultury łużyckiej i okresu średniowiecza, później też okresu lateńskiego i wpływów rzymskich. Aż do początku lat dziewięćdziesiątych brakowało w tym zespole osoby, która

zająłaby się badaniem paleolitu schyłkowego, czy też w ogóle epoki kamienia na środkowym Nadodrzu. Sprawilo to, że zainteresowały się naszym obszarem ośrodki ościenne — poznański i wrocławski.

Ryc. 1. Paleolit schyłkowy na środkowym Nadodrzu. 1-4 stanowiska badane wykopaliskowo: 1 - kultura hamburska, 2 - technokompleks z tylczakami łukowymi, 3 - technokompleks z liściakami, 4 - stanowiska schyłkowopaleolityczne nie określone kulturowo, 5 - stanowiska schyłkowopaleolityczne pozyskane powierzchniowo

Już w połowie lat pięćdziesiątych z inicjatywy Muzeum Archeologicznego w Poznaniu przeprowadzono dwukrotnie badania powierzchniowe, które miały na celu odkrycie nowych stanowisk archeologicznych (W. Śmigieński 1959), jednak planowe badania wykopaliskowe ośrodek poznański — Zakład Archeologii Wielkopolski Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN — rozpoczął na

przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Ośrodek wrocławski, reprezentowany przez Katedrę Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, rozpoczął swoją działalność na początku lat siedemdziesiątych.

Również ośrodek zielonogórski miał swój skromny udział w ówczesnych badaniach. Przy okazji badań wykopaliskowych na stanowiskach wielokulturowych E. Dąbrowski pozyskał kilkakrotnie materiał schyłkowopaleolityczny. Dostarczyły go stanowiska z okolic Krosna Odrzańskiego (ryc. 1:5, 6) i Świebodzina (ryc. 1:18). Niestety, czy to z uwagi na nikłość materiału, czy brak charakterystycznych wyrobów, materiał ze stanowisk w Osiecznicy nie został opracowany i określony kulturowo (*Inf. arch.* 1969, 1980). Mimo braku opracowania artefaktów krzemienych ze stanowiska 7 w Nowym Dworcu, na podstawie wzmianek w *Informatorze archeologicznym* i informacji ustnych autora badań (za które jestem p. E. Dąbrowskiemu bardzo wdzięczna) można wnioskować, iż mamy tu do czynienia z pozostałościami technokompleksu z tylczakami i liściakami.

Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych z ramienia Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM PAN badania nad paleolitem schyłkowym na środkowym Nadodrzu rozpoczął M. Kobusiewicz. Prace swe skoncentrował na obszarze skupiska wojnowskiego, odkrytego i rozpoznanego wstępnie przez Niemców przed II wojną światową. Zbadał tam wykopaliskowo pięć stanowisk w Linach, Wojnowie, Smolnie Wielkim i Pomorsku. Szczególnie interesujące okazało się to pierwsze (ryc. 1:1), dostarczyło bowiem dowodu na istnienie kultury hamburskiej ok. 400 km na wschód od skupisk stanowisk tej kultury na terenie północnej Holandii i Niemiec (M. Kobusiewicz 1973, 1975). Materiał krzemieny zawiera klasyczne wyróżniki kultury hamburskiej, czym wykazuje podobieństwa do innych stanowisk europejskich tej kultury, np. Meiendorf, Stellmoor, Borneck, Poggenwisch i Hasewisch (M. Kobusiewicz 1973). Pewną odmiennością jest obecność w Linach bardzo krótkich drapaczy odłupkowych związanych z prądem tarnowiańskim, młodszym niż kultura hamburska.

Chronologię stanowiska określono — na zasadzie analogii do stanowisk „hamburskich” w Szlezwiku-Holsztynie — na interwał Meiendorf, tj. na ok. drugą połowę XII tysiąclecia p. n. e., z zastrzeżeniem ewentualnego odmłodzenia chronologii z uwagi na obecność drapaczy tarnowiańskich. Stanowisko zostało przebadane niemalże w 100%, co pozwoliło stwierdzić, że inwentarz krzemieny jest o połowę mniej liczny, niż na analogicznych stanowiskach „hamburskich” w Europie północno-zachodniej (M. Kobusiewicz 1973).

Pozostałe stanowiska są związane z technokompleksem z liściakami. Trzy z nich: Wojnowo „a” i 2 oraz Smolno Wielkie 1 (ryc. 1:16, 17, 12) reprezentują odmianę z elementami ahrensburckimi i świderskimi (M. Kobusiewicz, J. Kabaciński 1992), stanowisko w Pomorsku natomiast jest związane z kulturą świderską (*Inf. arch.* 1987, 1989; ryc. 1:7). Zostały one datowane na młodszy Dryas. Na uwagę zasługuje stanowisko 2 w Wojnowie, na którym odkryto kilka

obiektów mieszkalnych i gospodarczych o wypełniskach silnie przebarwionych ochrą oraz ognisko (*Inf. arch.* 1987, 1989).

Znaleziska obiektów są dużą rzadkością w omawianym okresie przynajmniej z dwóch powodów: po pierwsze ze względu na koczowniczy tryb życia prowadzony przez ludność łowiecką paleolitu schyłkowego niewiele jest znanych stanowisk-baz, czyli obozowisk długotrwałych z pozostałościami obiektów, po drugie zaś, w wielu przypadkach potencjalne obiekty okazują się mocno wątpliwe (J. M. Burdukiewicz 1992). Nie budzą wątpliwości jedynie obiekty pokrywane się z zasięgiem krzemienic lub te, które się z nimi łączą (J. M. Burdukiewicz 1992, s. 101). Tutaj jednak trudno ustosunkować się do wymienionych znalezisk, jako że nie pojawiła się obszerniejsza publikacja z opisem obiektów, lecz jedynie krótka notatka w *Informatorze archeologicznym*.

Kolejnym stanowiskiem zaliczonym do technokomplexu z liściakami jest stan. 1 w Smolnie Wielkim (ryc. 1:12). Zostało ono przebadane wykopaliskowo przez M. Kobusiewicza w latach osiemdziesiątych. Datowano je na młodszy Dryas (informacja w archiwum Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza, dalej MAŚN). Dwa stanowiska z tego regionu posiadają analizy specjalistyczne: Liny - palinologiczne i Pomorsko - palinologiczne oraz geologiczno-stratygraficzne.

Prawie dwukrotnie więcej stanowisk schyłkowopaleolitycznych przebadali archeolodzy z Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Podobnie jak badacze poznańscy, skoncentrowali się na stanowiskach znanych już z archiwów i publikacji niemieckich. Badania wykopaliskowe poprzedziła przeprowadzona na wielką skalę akcja weryfikacji stanowisk archiwalnych. W regionie wschowskim, który został rozpoznany jako pierwszy, spenetrowano dolinę Kopanicy. Do 1975 r. przebadano pięć stanowisk, a pod koniec lat siedemdziesiątych i na początku osiemdziesiątych kolejne trzy w Siedlnicy (J. M. Burdukiewicz 1979). Nie sposób nie wspomnieć o tych ostatnich, a przynajmniej o jednym z nich - Siedlnicy 17a, która uważana jest za jeden z najbogatszych zespołów „hamburskich” w całym zasięgu tej kultury i największy w Polsce (J. M. Burdukiewicz 1986; ryc. 1:10).

Wracając jednak do wcześniejszych badań, zauważyć należy dużą różnorodność kulturową skupiska wschowskiego. Najstarsza kultura, hamburska, występuje prócz wspomnianej Siedlnicy 17a, na stan. 8 w Olbrachcicach (ryc. 1:4). Materiał krzemienisty reprezentuje kulturę hamburską z jej klasycznymi wyróżnikami oraz elementami do niedawna jeszcze z nią nie związanymi, a mianowicie tyczakami łukowymi. Narzędzia te, podobnie jak drapacze tarnowińskie, pojawiają się dopiero ok. połowy Allerödu. Przez obecność krótkich drapaczy odłupkowych stanowisko to nawiązuje do stan. 1 w Linach. Według podziału J. M. Burdukiewicza (1992) jednostek osadniczych na typy, Olbrachcice należą do obozowisk stałych. Udało się wyróżnić trzy strefy aktywności na tym stanowisku. Pierwszą z nich jest obiekt mieszkalny z ogniskiem i licznymi narzędziami. Przed obiektem, gdzie znaleziono ułamki kości prawdopodobnie

renifera, znajdował się obszar służący dzieleniu upolowanych zwierząt, a małe skupienie artefaktów to miejsce, gdzie produkowano i użytkowano ryłce (J. M. Burdukiewicz 1992, s. 102). Data radiowęglowa umieściła stanowisko w interstadiale Bölling.

Kolejne interesujące stanowisko, reprezentujące młodszy zespół — technokompleks z tylczakami łukowymi, badane było w Siedlnicy 17 (ryc. 1:9). Prócz dwóch dużych krzemienic zarejestrowano też jeden obiekt. Na podstawie materiału krzemienego stanowisko zostało datowane na młodszy Dryas i określone jako epimadleńskie. Wykazuje ono analogie do zespołu madleńskiego w Katarzynowie. Pozostałości technokompleksu z tylczakami łukowymi oraz liściakami zarejestrowano na dwóch stanowiskach w Lubiatowie I i II (ryc. 1:2, 3; Z. Bagniewski 1971, 1971a). Badania sondażowe na stanowisku w Siedlnicy 6 (ryc. 1:8) dostarczyły materiału wiązanego z kulturą ahrensburką i świderską (J. M. Burdukiewicz 1975a).

Innym rejonem działań Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego były okolice Krosna Odrzańskiego, a konkretnie stanowisko 1 w Strumiennie (ryc. 1:14). Badania wykopaliskowe rozpoczął tam L. Koczeń, kontynuował zaś przez kilka sezonów J. M. Burdukiewicz. Stanowisko reprezentuje wielofazowe osadnictwo technokompleksu z liściakami. Początkowo wiązano z nim tylko górny poziom, niższe zaś, ze względu na odmienność surowca i uwarstwienia geologiczne, były interpretowane jako starsze i wiązano je z technokompleksem z tylczakami, a nawet z kulturą hamburską. Jednak ostatni sezon badań wykazał bezspornie, że wszystkie poziomy należy łączyć z technokompleksem z liściakami (J. M. Burdukiewicz 1988). Różnice surowcowe tłumaczy się możliwością zaopatrywania się w krzemień w różnych odsłonięciach, przez kolejne grupy łowców przebywających na tym stanowisku. Data radiowęglowa wykonana dla stanowiska jest młodsza niż artefakty technokompleksu z liściakami. Zdaniem J. M. Burdukiewicza (1988) zbyt młody wiek daty spowodowany może być rodzajem pobranej próbki. Szczegółowo opracowane zostały gleby i budowa geologiczna stanowiska, wykonano też analizy palinologiczne.

W latach dziewięćdziesiątych do badań nad paleolitem schyłkowym dołączyło Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Świdnicy pod Zieloną Górą. Wybór padł na stan. 1 w Strumiennie, ze względu na zalecenia konserwatorskie. Podczas dwu sezonów badań pozyskano ok. 5 tys. artefaktów skupionych w trzech krzemienicach (E. Przechrta 1995, 1997). Szczególnie interesująco przedstawia się fragment krzemienicy z sezonu 1995, pełniący funkcję pracowni drapaczy, które były jednocześnie na miejscu użytkowane. Dowodem na to są liczne zniszczone narzędzia, z których część nosiła ślady naprawy (E. Przechrta 1997).

Badania powierzchniowe prowadzone na terenie środkowego Nadodrza w wybranych rejonach i w ramach ogólnopolskiej akcji AZP (Archeologicznego Zdjęcia Polski) przyczyniły się do znacznego powiększenia liczby stanowisk schyłkopaleolitycznych. Odkryto 84 nowe stanowiska z tego okresu. Dzięki

nim mamy w miarę pełny obraz punktów osadniczych na całym obszarze, ponieważ w 1996 r. zakończono badania AZP na terenie obecnego województwa zielonogórskiego. Jak pokazuje mapa (ryc. 1) na skutek penetracji powierzchniowych znacznie wzrosła liczba stanowisk w miejscach znanych wcześniej tylko z pojedynczych znalezisk krzemiennych. Doskonale widoczne jest to na przykładzie okolic Krosna Odrzańskiego, skąd znano jedynie stanowisko w Strumiennie, odkryte przez L. F. Zotza w okresie międzywojennym. Obecnie możemy mówić już o skupisku rozciągającym się po obu stronach Odry i liczącym kilkadziesiąt stanowisk. Na szczególną uwagę zasługuje położone na północ od Krosna Odrzańskiego stan. 2 w Skórzynie (AZP, obszar 58-09, MAŚN).

Badania powierzchniowe przyczyniły się także do odkrycia nowych stanowisk w miejscach, gdzie nie znano wcześniej osadnictwa ze schyłku plejstocenu, np. w mikroregionie gubińskim. W północnej części tego skupiska (między dolnym biegiem Lubszy a Odrą i Nysą Łużycką) zwracają uwagę stanowiska o dużej wartości poznawczej: nr 7 w Wałowicach i nr 9 w Polu (AZP, obszar 60-07 i 62-08, MAŚN). W części południowej skupiska (między środkowym biegiem Lubszy i Nysą Łużycką) odkryto trzy stanowiska i znalezisko luźne o dużej wartości poznawczej (AZP, obszar 64-07, MAŚN): Węgliny nr 2 i 4. W okolicach tego pierwszego znaleziono przypadkowo kościany harpun typu hawelańskiego 12A₆ wg S. K. Kozłowskiego (G. Domański, J. M. Burdukiewicz 1994; S. K. Kozłowski 1977). Jest to jak dotąd jedyne takie znalezisko z terenu Polski południowo-zachodniej. Interesujące jest również stan. 20 w Nowym Dworcu gm. Świebodzin.

Ogółem z terenu środkowego Nadorza znamy 106 stanowisk schyłkowopaleolitycznych, w tym 83 obozowiska, siedemnaście śladów osadniczych i sześć znalezisk nie określonych. Wykopaliskowo zbadano szesnaście stanowisk. Po 1974 r. przeprowadzono jeszcze badania na trzech stanowiskach w Siedlnicy, jednak znajdowały się one już poza obszarem województwa zielonogórskiego.

Stanowiska schyłkowopaleolityczne grupują się w pięciu skupiskach: wojnowskim (Liny, stan. 1; Smolno Wielkie, stan. 1; Wojnowo, stan. „a”; Wojnowo, stan. 2, Pomorsko 1), Kopanicy i Krzyckiego Rowu (Olbrachcice, stan. 8; Siedlnica, stan. 6; Siedlnica, stan. 17; Siedlnica, stan. 17a; Siedlnica, stan. 33; Krzekotówek, stan. 8), Obrzycy i Jeziora Sławskiego (Lubiatów, stan. II; Lubiatów, stan. III), odrzańskim (Strumiennie, stan. 1a; Strumiennie, stan. 1b; Strumiennie, stan. 1c; Osiecznica, stan. 3; Osiecznica, stan. 10) i gubińskim, wstępnie rozpoznany powierzchniowo. Pomiedzy skupiskami zauważalne są obszary pozbawione osadnictwa schyłkowopaleolitycznego (ryc. 1). Przyczynę występowania pustek osadniczych na terenach porównywalnych fizjograficznie z obszarami o gęstym osadnictwie M. Kobusiewicz (1970a) tłumaczy wysokim stanem wód w dolinach, który skutecznie odstraszał ludność schyłko-

wopaleolityczną od zakładania obozowisk w pobliżu. Z koncepcją tą zgodził się też J. M. Burdukiewicz (1975).

Podsumowując okres powojennej działalności archeologów należy podkreślić, że wykonali olbrzymią pracę. W badania przez długi czas zaangażowanych było w zasadzie dwóch badaczy: M. Kobusiewicz i J. M. Burdukiewicz. Wszystkie archiwalne stanowiska poniemieckie zostały zweryfikowane w terenie oraz poprawnie datowane. Jednym z ważniejszych osiągnięć tego czasu było udokumentowanie funkcjonowania kultury hamburskiej w Linach oraz przebadanie nowych stanowisk tej kultury w skupisku II. Nie mniej istotną sprawą było dobre rozpoznanie (wykopaliskowe) trzech skupisk: wojnowskiego, Kopanicy i Krzyckiego Rowu oraz Obrzycy i Jeziora Sławskiego. Rozpoczęto też badania w skupisku odrzańskim. W trakcie badań powierzchniowych odkryto nowe skupisko paleolityczne w regionie gubińskim. Prawie wszystkie materiały krzemienne (poza Nowym Dworkiem 7 i Osiecznicą 3 i 10, badanymi przez E. Dąbrowskiego) zostały opracowane i opublikowane. Odnośnie do kilku stanowisk z regionu wojnowskiego brak szerszych publikacji (Smolno Wielkie 1, Wojnowo 2). Prócz badań archeologicznych na wielu stanowiskach przeprowadzono specjalistyczne analizy palinologiczne, paleopedologiczne, paleozoologiczne i geologiczno-stratygraficzne. Dla kilku uzyskano daty radiowęglowe, w większości zgodnie z horyzontem stanowisk. Dla stan. „a” w Wojnowie wykonane zostały analizy traseologiczne narzędzi.

Wszelkiego typu analizy specjalistyczne są bardzo kosztowne, wydaje się jednak, że jest wskazane wykonywanie ich na stanowiskach z tak odległego odcinka pradziejów. Każda możliwość uzyskania dodatkowych danych, w przypadku, gdy głównym ich źródłem są artefakty krzemienne, jest niezwykle cenna. Dzięki nim możliwe jest precyzyjniejsze datowanie (nie tylko oparte na typologii), przybliżenie warunków środowiskowych, a poprzez to wnioskowanie odnośnie do modelu przystosowawczego do tegoż środowiska. Dzięki analizom paleozoologicznym pojawiły się próby określenia sezonowości stanowisk, choć — jak się okazało — te same wyniki mogą być interpretowane sprzecznie (J. M. Burdukiewicz 1992, s. 106).

Wydaje się, że w najbliższym czasie należałoby kontynuować badania w skupisku odrzańskim na stan. 1c w Strumiennie. Należałoby też opracować materiał powierzchniowy ze stan. 2 w Skórzynie i ponownie rozpoznać je terenowo, a w przyszłości badać wykopaliskowo. Konieczne jest ponowne spenetrowanie regionu odrzańskiego w celu wyodrębnienia stanowisk o dużej wartości poznawczej, przeznaczonych do późniejszych badań wykopaliskowych. Pilnych badań wykopaliskowych wymagają dwa stanowiska w Nowym Dworku, nr 7 i 20, nieustannie zagrożone zniszczeniem przez pobliską piaskownicę. Konieczne są też badania wykopaliskowe w regionie gubińskim. W pierwszej kolejności objąć powinny stanowiska kultury ahrensburkiej w Węglinach 2 i 4, by przekonać się, czy rzeczywiście prezentują one czyste materiały tej kultury. Jak dotąd z terenu środkowego Nadodrza są znane

mieszane zespoły technokompleksu z liściakami: ahrensberskie z elementami świderskimi lub świderskie z elementami ahrensberskimi (Pomorsko 1). W kolejnym etapie badaniami należałoby objąć stanowiska 7 w Wierzchnie i Wałowicach oraz 9 w Polu.

W przyszłych badaniach należy się skoncentrować nad analizą struktury osadniczej, pozyskiwaniem wielu analiz specjalistycznych, które pomogą zrekonstruować środowisko naturalne grup łowieckich.

2. Mezolit

Mezolit rozpoczyna się wraz z początkiem holocenu i obejmuje trzy okresy klimatyczne: preborealny, borealny i dużą część okresu atlantyckiego. Zwykle dla tego czasu przyjmuje się daty od ok. 8300 - ok. 4500 p. n. e. (H. Więtkowska 1975, s. 339). W datowaniu tym górna granica wyznacza jednocześnie koniec paleolitu, dolna zaś pojawienie się pierwszych grup neolitycznych o gospodarce rolniczo-hodowlanej. Ich pojawienie się nie oznacza jednak zaniku osadnictwa grup łowiecko-zbierackich. Współistnieją one obok grup rolników i hodowców do czasu przejścia cech neolitycznych, a zdaniem niektórych badaczy nawet dłużej. Kończącą datę mezolitu (w rozumieniu go jako etapu rozwojowego) przesuwają się do początków okresu subborealnego, a więc na lata ok. 3500-2500 p. n. e. (Z. Bagniewski 1979a). Najstarsze na środkowym Nadodrzu są kultura komornicka wraz z grupą protokomornicką oraz kultura Duvensee. Kultura komornicka w północnych częściach omawianego terenu (region wojnowski) ma starszą metrykę (M. Kobusiewicz 1970a) niż na południu obszaru, co jest związane z genezą tej kultury i kierunkami jej rozprzestrzeniania z Wielkopolski na Dolny Śląsk (Z. Bagniewski 1979a).

Kolejne kultury mezolityczne występujące na omawianym obszarze to kultura janisławicka i chojnicko-pieńkowska. Ta pierwsza w czystej postaci jest znana z regionu wojnowskiego, na południu wystąpiły tylko jej elementy. Jeżeli chodzi o ostatnią, chojnicko-pieńkowską, to na przeważającej części stanowisk (na południu) wystąpił jej człon pieńkowski. Na podstawie badań wykopaliskowych i powierzchniowych wyróżniono też roboczo schyłkowomezolityczną grupę bobrzańską (Z. Bagniewski 1982).

Pierwsze wzmianki o odkryciu artefaktów mezolitycznych pochodzą z regionu gubińskiego, gdzie działał H. Jentsch (1885), jednak masowo informacje takie pojawiają się dopiero w latach trzydziestych naszego wieku. Dotyczą one zarówno odkryć przypadkowych, jak i urzędowych badań powierzchniowych. W obu przypadkach odkrywcami byli najczęściej amatorzy. Bardzo silnie zaangażowani w poszukiwania tego typu byli miejscowi nauczyciele, którzy przeczesywali najbliższą okolicę samodzielnie lub przy pomocy młodzieży szkolnej. Niebawem wręcz efekty dzięki akcjom z udziałem nauczycieli i uczniów osiągnął amator O. Dobrindt, działający w regionie wojnowskim, dawnym powiecie sulechowskim i świebodzińskim. Odkrył tam ponad sto sta-

nowisk mezolitycznych, z czego ogromną większość zlokalizował w Kopanicy i Wojnowie, gm. Kargowa (AZP, obszar 58-18, MAŚN). Niestety, większość z nich nie doczekała się publikacji, ale informacje o odkryciach znajdowały się w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

W południowej części środkowego Nadodrza sytuacja wyglądała podobnie. W latach 1920-1930 w czasopismach „Altschlesien”, „Altschlesische Blätter” oraz „Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit” ukazało się bardzo dużo wzmianek o znaleziskach przypadkowych i tych pochodzących z badań urzędowych. Materiały te zebrał i opracował L. F. Zotz (1931). W pracy tej ujął m. in. stanowiska w Siedlnicy i Krzekotówku. W 1930 r. przeprowadził on badania wykopaliskowe na stan. 8 w Krzekotówku i pozyskał liczny materiał krzemienisty zarówno schyłkowopaleolityczny, jak i mezolityczny. Wyeksplorował też trzy obiekty mieszkalne zagłębione ok. 30 cm, o wymiarach 300 x 200 cm. Opierając się na zmieszonym mechanicznie materiale schyłkowo-paleolityczno-mezolitycznym wysunął — o czym pisałam wyżej — błędną hipotezę o tzw. świdero-tardenoisienie i późnym tardenoisienie. Dopiero w 1963 r., po artykule R. Schilda i H. Więckowskiej (1961), W. Taute (1963) prawidłowo wydzielił materiał mezolityczny - zespół B.

Praca L. F. Zotza była pierwszą monografią mezolitu na Dolnym Śląsku i wywarła olbrzymi wpływ na wszystkie prace późniejsze, **jako że jego teoria** została zaakceptowana w niemieckim środowisku archeologicznym. Nieco węższy zakres terytorialny miała działalność amatorów F. Pfützenreitera i K. Schwarza. Badania swoje prowadzili głównie na terenie dawnego powiatu wschowskiego. W ciągu zaledwie dwóch lat (1930-1931) szeroko zakrojone badania powierzchniowe przyniosły odkrycia nowych stanowisk na tym terenie. Zebrał je i opublikował F. Pfützenreiter (1933).

W latach 1933-1937 miały miejsce kolejne urzędowe badania powierzchniowe, które dostarczyły nowych znalezisk z okresu mezolitu w powiecie wschowskim. Nowo odkryte materiały przedstawił w swoim artykule K. Schwarz (1938). Obaj badacze przedstawili zespoły krzemienne w ramach koncepcji wylansowanej przez L. F. Zotza w 1931 r. Niewątpliwą ich zasługą było precyzyjne określenie lokalizacji znalezisk oraz synchronizacja materiału z numerami stanowisk, co w przypadku miejscowości, gdzie zarejestrowano ich kilka lub kilkanaście, było niesłychanie ważne. Tak przejrzysta dokumentacja pozwoliła na późniejszą weryfikację stanowisk z tego rejonu, czego nie udało się dokonać w pełni na obszarze badanym przez O. Dobrindta.

Kolejne obszary, które dostarczyły wielu stanowisk mezolitycznych, to regiony bobrzański i odrzański. Zostały one dokładnie przebadane powierzchniowo w czasie dużej akcji, która objęła cały Dolny Śląsk w latach 1932-1936. Materiały z tych badań opublikowała w monografii mezolitu Śląska L. Rothert (1936).

W okresie międzywojennym północno-zachodnie tereny środkowego Nadodrza penetrowane były przez badaczy polskich. W rejonie Zbąszynia i

Wolsztyna badania powierzchniowe w latach trzydziestych prowadzili Z. Rajewski i J. Kostrzewski (W. Śmigielski 1959).

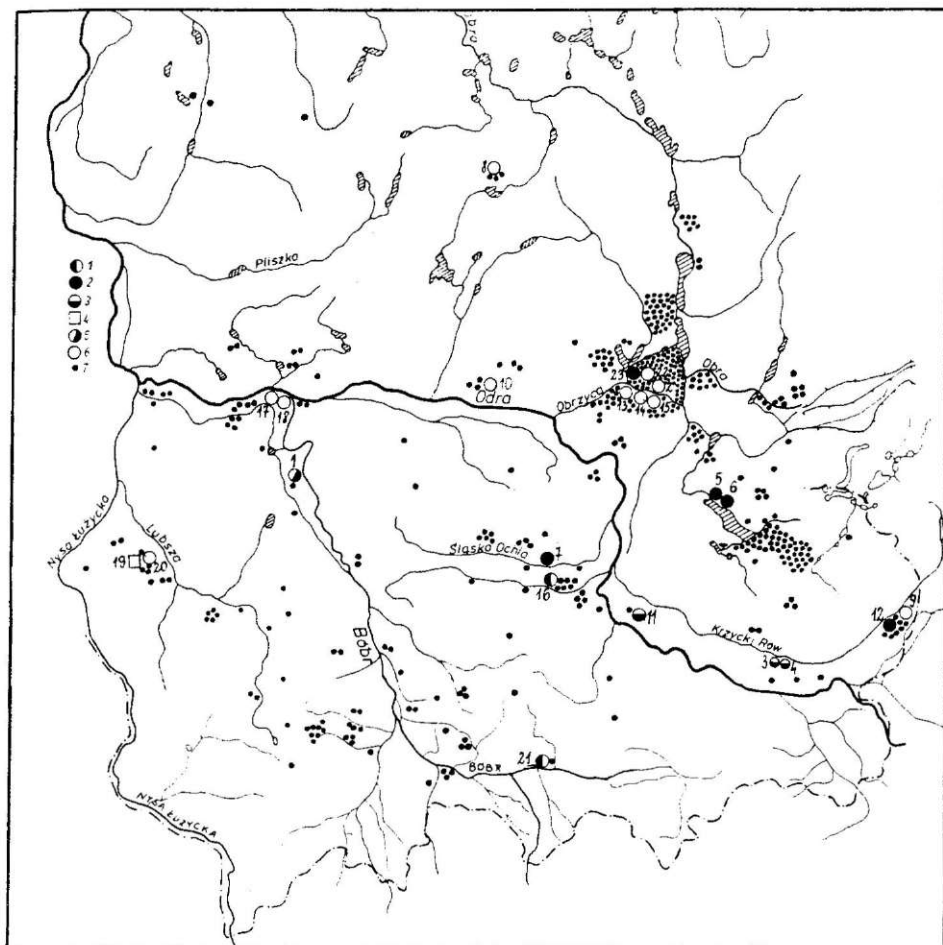
Do połowy lat czterdziestych rozpoznano aż 175 stanowisk, co daje ponad 1/3 wszystkich znanych obecnie na środkowym Nadodrzu. Ponieważ większość materiałów krzemienych zaginęła w trakcie działań wojennych i można było dysponować jedynie mapami archiwalnymi i niekiedy księgami inwentarзовymi oraz publikacjami, w których materiał był wyraźnie wyselekcjonowany, zaistniała konieczność weryfikacji stanowisk odkrytych przed wojną.

Podobnie jak w przypadku paleolitu schyłkowego, zielonogórcy archeolodzy nie zajmowali się planowo badaniem mezolitu. Na wielokulturowym stanowisku 7 w Nowym Dworcu (ryc. 2:8) E. Dąbrowski wyeksplorował warstwę mezolityczną z dwoma poziomami. Na stanowiskach 1b i 1c w Strumiennie (ryc. 2:18, 19) mezolityczne artefakty krzemienne wystąpiły głównie w humusie lub tuż pod nim, stanowiąc niewielką domieszkę.

Okresem mezolitu planowo zajęli się badacze z ośrodków wrocławskiego i poznańskiego. Ten pierwszy był reprezentowany przez Katedrę Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, drugi zaś przez Zakład Archeologii Wielkopolski IHKM PAN. Obszar działalności obu instytucji ustalił się niejako naturalnie według posiadanych materiałów archiwalnych z okresu międzywojennego. Katedra Archeologii zajęła się obszarem południowym, opracowanym przez F. Pfützenreitera, K. Schwarza, L. F. Zotza i L. Rotherth, Zakład Archeologii Wielkopolski zaś obszarem badanym przez O. Dobrindta. Już w latach pięćdziesiątych z inicjatywy Muzeum Archeologicznego w Poznaniu zorganizowano też wielką akcję badań powierzchniowych na ziemi lubuskiej (W. Śmigielski 1959).

Swoją działalność ośrodek wrocławski rozpoczął w latach 1966-1969 od kompleksowej akcji weryfikacyjnej, która objęła swoim zasięgiem m. in. południową część środkowego Nadodrza (Z. Bagniewski 1979a). Wykazała ona, że na badanym terenie mamy do czynienia ze skupiskami osadnictwa mezolitycznego: bobrzańskim i obrzańsko-odrzańskim (ryc. 2). Pod koniec lat sześćdziesiątych aż do 1975 r. przeprowadzono badania powierzchniowe na terenie większych dolin rzecznych, m. in. Kopanicy (Z. Bagniewski 1979a). Były to tereny nie penetrowane wcześniej, gdyż Niemcy poszukiwali stanowisk mezolitycznych głównie na wydmach, pomijając terasy rzeczne.

W 1972 r. powierzchniowo spenetrował rejon dolnego Bobru i dolnej Nysy Łużyckiej S. Florek (1981). Przebadano trzynaście stanowisk zgrupowanych w pięciu skupiskach. Jako pierwsze badane były dwa stanowiska z okolic Jeziora Sławskiego (ryc. 2:5, 6). Oba dostarczyły materiałów kultury komornickiej: III z fazy B, a II z fazy C (Z. Bagniewski 1979a).

Ryc. 2. Mezolit w środkowym Nadodrzu. 1 - 6 stanowiska badane wykopaliskowo:
 1 - grupa protokomornicka, 2 - kultura komornicka, 3 - kultura chojnicko-pieńkowska,
 4 - kultura Duvensee, 5 - grupa bobrzańska, 6 - stanowiska mezolityczne
 nie określone kulturowo, 7 - stanowiska mezolityczne pozyskane powierzchniowo

W kolejnym skupisku — wschowskim — przebadano cztery stanowiska (ryc. 2:3, 4, 9, 12) w Krzekotówku (2), Olbrachcicach i Siedlnicy (Z. Bagniewski 1979). Reprezentują one kolejno kulturę chojnicko-pieńkowską, prawdopodobnie mezolit i późną fazę kultury komornickiej. Jedno ze stanowisk w Krzekotówku (nr 8) zasługuje na uwagę ze względu na odkrycie obiektu mieszkalnego. Prawdopodobnie miał on konstrukcję półziemianki o dwuspadowym dachu ze specjalnie wyodrębnionym tunelowatym wejściem. W centrum chaty znajdowało się palenisko (Z. Bagniewski 1982). Łącząc to znalezisko z odkryciem L. F. Zotza (trzy obiekty), można sądzić, iż mamy do czynienia z pozostałością po długotrwałym obozowisku z czterema obiektami.

Kolejnym obszarem badanym przez Katedrę Archeologii było skupisko nowosolskie. Rozpoznano tam wykopaliskowo trzy stanowiska w Ługach, Starym Stawie i Siedlisku 16 (ryc. 2:7, 16, 11). Dwa pierwsze powiązane z grupą protokomornicką, trzecie zaś z kulturą chojnicko-pieńkowską. Niezwykle interesujące okazało się ostatnie, czyli stan. 16 w Siedlisku. Prócz dużej liczby artefaktów odkryto skład dziewięćdziesięciu konkrecji krzemiennych surowych lub ze śladami tylko wstępnej obróbki, co może wskazywać na pracowniany charakter stanowiska. Zarejestrowano też trzy obiekty mieszkalne o konstrukcji półziemiankowej z dwuspadowymi dachami, w osypisku zaś ślady kolejnych dwóch lub więcej. Dwa obiekty miały wewnątrz paleniska (Z. Bagniewski 1982). Różniły się od obiektu z Krzekotówka usytuowaniem wejścia: mieściło się ono prawdopodobnie na ścianie dłuższej, a nie szczytowej. Wszystkie były położone wokół owalnego placu o średnicy ok. 20-25 m, zorientowane na zachód dłuższymi ściankami z wejściem do wewnątrz (Z. Bagniewski 1977). Biorąc pod uwagę wielkość obiektów przypuszcza się, że były zamieszkiwane przez prostą rodzinę liczącą maksymalnie pięć osób, tak więc całe obozowisko liczyć mogło ok. 25 osób (Z. Bagniewski 1977).

Badania wykopaliskowe w regionie bobrzańskim pozwoliły rozpoznać stanowisko schyłkowomezolitycznej grupy bobrzańskiej w Bobrowicach i grupy protokomornickiej w Wiechlicach (ryc. 2:1, 21). Na tym ostatnim stanowisku odsłonięto pozostałość po wolno stojącym palenisku i łukowatej konstrukcji pełniącej funkcję zasłony od wiatru (Z. Bagniewski 1979a).

W regionie gubińskim wykopaliska przeprowadzono na dwóch stanowiskach w Węglinach (ryc. 2:19, 20). Stanowisko 2 w tej miejscowości dostarczyło śladów wielofazowego osadnictwa wiążanego z tradycją Duvensee-Komornica i kulturą chojnicko-pieńkowską. Jest to jedno z nielicznych stanowisk kultury Duvensee znanych z terenu Polski. Należy do tzw. grupy Fien, typowej dla terenów Brandenburgii (Z. Bagniewski 1995).

W północnej części środkowego Nadodrza badania stanowisk mezolitycznych prowadzone były przez Zakład Archeologii Wielkopolski IHKM PAN (później Archeologii i Etnologii PAN). Koncentrowały się głównie w skupisku wojnowskim, rozpoznanym przez O. Dobrindta. Badania wykopaliskowe przeprowadzono na sześciu stanowiskach, w większości zgrupowanych nad jeziorami Wojnowskim i Babimojskim oraz nad Obrą (ryc. 2). Tylko jedno, dość znacznie wysunięte na południowy zachód, było położone na terasie Odry. Pierwsze przebadano właśnie stan. 1 w Pomorsku, gm. Sulechów (ryc. 2:10). Odkryto tam małą jamkę wypełnioną pyłem hematytowym oraz obiekt mieszkalny z paleniskiem otoczony jamami ze spalenizną (M. Kobusiewicz, J. Kabaciński 1991). W palenisku obiektu i w jego pobliżu znaleziono liczne kości ludzkie, przepalone i przemieszane ze zwierzęcymi. Stan zachowania i sposób oraz miejsce ich pozostawienia wskazuje na praktyki kanibalistyczne na tym stanowisku. Zdaniem autorów nie miały one charakteru magicznego czy rytualnego ani związanego z pochówkiem (M. Kobusiewicz, J. Kabaciński

1991, s. 15). Prawdopodobnie mięso ludzkie było dodatkowym źródłem pokarmu. Z analiz antropologicznych wynika, że kości należały do młodych osobników w wieku dziecięcym (Infans I/II). Kości zwierzęce reprezentują rodzinę jeleniowatych, które to stanowiły podstawę pożywienia.

Badania paleozoologiczne nie pozwoliły ustalić sezonowości stanowiska, stwierdzono jednak, że obiekt był użytkowany przez kilkanaście sezonów przez pojedynczą rodzinę. Analiza traseologiczna narzędzi wykazała, że wiele z nich miało kontakt z tkanką zwierzęcą. Stanowisko datowano radiowęglowo i typologicznie na okres atlantycki.

Datowane na okres preborealny do połowy subborealnego stanowisko w Chwalimiu (ryc. 2:2) dostarczyło dużych ilości szczątków fauny oraz węgla drzewnych. Znalezione też kości ze śladami obróbki oraz szydła (M. Kobusiewicz 1980).

W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych w ramach wspólnego projektu badawczego IHKM PAN i Iowa State University (USA) pod kierunkiem M. Kobusiewicza i J. Bowera przebadano dwa stanowiska w Wojnowie (ryc. 2:22, 23; *Inf. arch.* 1987). Jedno z nich wydatowane zostało radiowęglowo na Dryas III, co znacznie odbiega od horyzontu czasowego stanowiska, zastosowano więc metodę typologiczną i materiał krzemienisty powiązany z kulturą komornicką. Stanowisko datowano **na koniec** okresu borealnego (P. Bobrowski 1996).

W latach osiemdziesiątych rozpoczęto też badanie stanowisk mezolitycznych w Smolnie Wielkim (ryc. 2:13, 14, 16). Na jednym artefakty mezolityczne stanowiły jedynie nieznaczną domieszkę, na pozostałych były reprezentowane przez zespoły mało charakterystyczne, datowano je więc ogólnie na okres atlantycki (*Inf. arch.* 1991).

Również badania AZP przyczyniły się do zwiększenia liczby stanowisk z tego okresu. Obecnie znamy 442 stanowiska, w tym 216 obozowisk, 220 śladów osadniczych i sześć stanowisk nie określonych.

Bardzo licznie wystąpiły na środkowym Nadodrzu obiekty mieszkalne. Mamy ich tu aż siedem na kilkanaście znanych z całej Polski. Nie udało się stwierdzić, z czego wykonane były ścianko-dachy obiektów. Z Bagniewski (1977) przyjmuje, że mogły być wykonane ze skóry, ale nie ma żadnej pewności, czy nie używano innych surowców.

Dzięki badaniom wykopaliskowym udało się poznać nie tylko typy budowli mieszkalnych i gospodarczych, ale i rozplanowanie obozowisk. Przykładu takiego dostarczyło stan. 16 w Siedlisku.

W przyszłych badaniach, o ile zachowają się ślady organiczne, należy szczególnie zwrócić uwagę na analizy specjalistyczne, by wyjaśnić sprawę budulca, z którego wznoszono chaty. Bardzo ważne jest też uzyskiwanie dat radiowęglowych, gdyż — jak się okazało — w wielu przypadkach datowanie typologiczne zatrzymuje się na pewnej granicy, w rzeczywistości zaś obozowiska te trwają w głąb neolitu.

Generalnie można stwierdzić, że okres mezolitu jest na terenie środkowego Nadodrza dobrze przebadany. Nie wszystkie skupiska są jednakowo intensywnie rozpoznane, w niektórych prace dopiero zostały rozpoczęte, jednak posiadamy już podstawową wiedzę odnośnie do funkcjonowania grup myśliwsko-zbierackich mezolitu i w miarę postępu badań wykopaliskowych możemy ją poszerzać o nowe elementy lub też modyfikować. Zawdzięczamy to w głównej mierze licznym pracom monograficznym Z. Bagniewskiego, który badając obszar Dolnego Śląska dostarczył tym samym informacji z południowych terenów środkowego Nadodrza, oraz publikacjom M. Kobusiewicza dotyczącym północnej części omawianego obszaru.

3. Neolit

Początki neolitu na Niżu Polskim przypadają na ok. 4300-4200 lat p. n. e. i wiążą się z przybyciem z południa ludności o gospodarce wytwórczej, rolniczo-hodowlanej. Za koniec neolitu uznaje się lata między 1800 a 1700 p. n. e., a więc czas powstawania kultur epoki brązu (A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1979). Z uwagi na duże zróżnicowanie poszczególnych etapów neolitu dzieli się go na trzy okresy. Pierwszy z nich, starszy, jest reprezentowany na środkowym Nadodrzu przez kultury ceramiki wstęgowej rytej i kłutej. Te typowo rolnicze grupy zasiedlały obszary o bardzo urodzajnych ale lekkich glebach. W okresie środkowym mamy do czynienia z dwiema kulturami: pucharów lejkatych i ceramiki dołkowo-grzebykowej. Ludność pierwszej z nich był swój opierała na hodowli oraz ekstensywnym rolnictwie, druga zaś prowadziła dość archaiczną gospodarkę opartą głównie na rybołówstwie i łowiectwie, a w młodszych fazach być może dodatkowo na hodowli i rolnictwie. W okresie najmłodszym wystąpiły na omawianym obszarze kultury amfor kulistych i ceramiki sznurowej. W gospodarce tych kultur główną rolę odgrywała hodowla zwierząt, dlatego też osadnictwo nie było związane ze szczególnie urodzajnymi glebami i wymagało jedynie łatwego dostępu do wody.

Najwcześniejsze wzmianki o znaleziskach neolitycznych ze środkowego Nadodrza pochodzą z lat osiemdziesiątych XIX w., dotyczyły one jednak tylko zachodniej części obszaru — regionu gubińskiego i okolic Lubska. Na terenie tym w końcu XIX w. i na początku XX w. działali amatorzy - H. Jentsch, Richter i H. Böttchner, których systematyczne badania powierzchniowe doprowadziły do odkrycia 38 stanowisk neolitycznych. Informacje o odkryciach i opisy materiałów archeologicznych były publikowane w „Die Prähistorische Altertümer aus dem Stadt- und Landkreis Guben”, „Niederlausitzer Mitteilungen” i „Neumärkische Mitteilungen” zarówno w postaci wzmianek, jak i artykułów (H. Jentsch 1885; 1890; 1899; H. Böttcher 1896).

Kolejne siedem stanowisk pozyskano w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. Zostały opublikowane w pracach E. Sprockoffa (1926) i C. Umbreita (1937). Na pozostałych terenach środkowego Nadodrza najczęściej stanowisk odkryto w okresie międzywojennym, podczas zakrojonych na dużą skalę powierzchniowych badań urzędowych przeprowadzonych przez amatorów z udziałem młodzieży szkolnej oraz w latach czterdziestych. W dawnym powiecie wschowskim akcje takie prowadzili F. Pfützenreiter (1933) i K. Schwarz (1938), zaś w rejonie Sulechowa i Świebodzina O. Dobrindt (1944). Wzmianki o odkryciach ukazywały się w czasopismach „Altschlesien”, „Altschlesische Blätter”, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift” i „Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit”. Archeolodzy niemieccy opracowywali i publikowali materiały pozyskane przez amatorów. H. Seger wydał dwie prace o epoce kamienia i neolicie na Śląsku (1906; 1916), C. Umbreit o znaleziskach z epoki kamienia i wczesnego brązu we wschodnich rejonach Niemiec (1937), a K. Schwarz o znaleziskach kultury ceramiki wstęgowej (1938).

Tereny północne środkowego Nadodrza były penetrowane przez badaczy polskich. W rejonie Zbąszynia badania powierzchniowe prowadził w latach trzydziestych Z. Rajewski (M. Piaszykowa 1956).

Ogółem do końca wojny pozyskano 113 stanowisk neolitycznych. Zaledwie siedem z nich przebadano wykopaliskowo, najczęściej ratowniczo. Sześć z nich było stanowiskami grobowymi, a jedno to osada. H. Jentsch przebadał groby kultury ceramiki wstęgowej w Wierzchnie i kultury ceramiki sznurowej w Strzegowie (1885; 1899). Urzędowe wykopaliska przeprowadzono też w Urzutach, Lutynce, Szprotawie i Żaganie (archiwum w Poczdamie). Dużą osadę kultury ceramiki wstęgowej w Nosolicach przebadali wykopaliskowo H. Seger (1916) i K. Lengenheim (1936).

Po II wojnie światowej okazało się, że wiele zabytków uległo zniszczeniu lub zaginęło wraz z dokumentacją, starano się więc uporządkować zbiory. Materiały z badań powierzchniowych i wykopaliskowych kultur wstęgowych dla terenu Wielkopolski opracowała Ł. Smoczyńska (1953). Praca ta objęła m. in. północne tereny środkowego Nadodrza. W następnych latach (1956 i 1957) z inicjatywy Muzeum Archeologicznego w Poznaniu przeprowadzono w tej części omawianego terenu badania powierzchniowe. Rozpoznanie powierzchniowe wybranych obszarów części południowej środkowego Nadodrza miało miejsce dopiero w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych przy okazji weryfikacji stanowisk schyłkowopaleolitycznych i mezolitycznych przez Katedrę Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Intensywne badania powierzchniowe i wykopaliskowe w regionie gubińskim prowadził Zakład Archeologii Nadodrza IHKM PAN (A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1974; 1975; G. Domański 1981; 1989).

Na całym obszarze od 1980 r. prowadzono badania AZP, które znacznie poszerzyły wiedzę na temat osadnictwa neolitycznego na środkowym Nadodrze. Obecnie jest znanych 575 stanowisk, w tym 182 osady, 227 śladów

osadniczych z ceramiką, 144 luźne znaleziska narzędzi kamiennych i krzemiennych, dwanaście stanowisk sepulkralnych i dziesięć stanowisk o nie określonym charakterze. Tylko osiemnaście z nich było badanych wykopaliskowo, z tego zdecydowana większość w regionie gubińskim. Począwszy od połowy lat siedemdziesiątych aż po dziewięćdziesiąte przebadano tam czternaście osad związanych z kulturą ceramiki wstęgowej klutej, kulturą pucharów lejkowatych, kulturą amfor kulistych i kulturą ceramiki sznurowej oraz dwa groby kultury ceramiki sznurowej i grób kultury amfor kulistych. Wszystkie (poza stan. 32 w Gubinie) były badane przez A. Kulczycką-Leciejewiczową (1974; 1975) i G. Domańskiego (1989; 1992). To w Gubinie, badane ratowniczo przez zespół z MAŚN, dostarczyło obiektów osadowych grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej, kultury pucharów lejkowatych i obiektu sepulkralnego kultury amfor kulistych (E. Przechrzt 1996). W rejonie głogowskim w 1950 r. W. Sarnowska kontynuowała badania wykopaliskowe na stanowisku w Nosocicach (1958). W części północnej obszaru, w Gorzowie Wielkopolskim, T. Szczurek z Muzeum w Gorzowie badał osadę kultury pucharów lejkowatych (1981).

Ośrodek zielonogórski nie badał planowo stanowisk neolitycznych. Jedynie w Nowym Dworcu 7 stwierdzono obecność warstwy neolitycznej związanej z kulturą amfor kulistych i kulturą ceramiki sznurowej. Ślady występowania osadnictwa neolitycznego stwierdzono też na kilku stanowiskach regionu krośnieńskiego badanych sondażowo (archiwum MAŚN). W obecnym zasięgu województwa zielonogórskiego wykopaliskowo przebadano tylko region gubiński, wiele jednak materiałów pozyskanych w trakcie wykopalisk do dziś nie zostało opublikowanych.

W tej sytuacji należy stwierdzić, że okres ten jest niesłychanie słabo rozpoznany. Mała ilość badań wykopaliskowych, a w rezultacie i pozyskanych materiałów sprawiła, że nie dysponujemy reprezentatywnymi zbiorami dla całego środkowego Nadodrza, mogącymi oddać np. specyfikę ceramiki poszczególnych kultur. Dlatego nadal jedynym źródłem są niemieckie publikacje ceramiki grobowej i fragmentarycznie zachowanej ceramiki osadowej, pozyskanej powierzchniowo. Tak nikłe efekty w tej dziedzinie tłumaczyć należy w dużej mierze brakiem w ośrodku zielonogórskim archeologa zajmującego się tym okresem.

Dlatego wydaje się konieczne dużo szersze rozpoznanie wykopaliskowe omówionych (poza gubińskim) regionów, sądząc po ilości punktów stwierdzonych w trakcie badań powierzchniowych — równie gęsto zasiedlonych w neolicie. Należałoby też opracować i opublikować materiały już pozyskane. Z terenu środkowego Nadodrza brak dat radiowęglowych oraz innych analiz specjalistycznych. Szczególnie wskazane byłyby tu analizy paleobotaniczne i zoologiczne materiałów pochodzących z bieżących oraz z dawnych wykopalisk. Należałoby także dokonać oceny antropologicznej materiałów kostnych z grobów.

4. Wczesna epoka brązu

Za ramy chronologicznie wczesnej epoki brązu (I i II okres) przyjmuje się umownie lata 1800-1300 p. n. e. (M. Gedl 1989). Na środkowym Nadodrzu funkcjonowały wówczas dwie kultury, w I okresie unietycka, w II przedłużycka.

Podobnie jak w odniesieniu do neolitu, najwcześniejsze informacje o znaleziskach z wczesnej epoki brązu pochodzą z okolic Gubina, gdzie intensywne poszukiwania prowadzili amatorzy H. Jentsch (1889) i H. Böttcher (1884). Na pozostałym obszarze środkowego Nadodrza informacje o znaleziskach pojawiają się dopiero w początkach XX w., z nasileniem w okresie międzywojennym. W przeciwieństwie do okresów poprzednich, niewiele stanowisk wczesnobrązowych pozyskano podczas planowych penetracji powierzchniowych. Związane jest to zapewne z charakterem ówczesnego osadnictwa, mamy bowiem do czynienia prawie wyłącznie ze skarbami przedmiotów brązowych, grobami (też kurhanowymi) i luźnymi znaleziskami przedmiotów brązowych. Zarejestrowano zaledwie trzy stanowiska ceramiczne, dobrze manifestujące się na powierzchni.

Sz szczególnie przedmioty brązowe doczekały się licznych opracowań. Pierwsze zestawienie skarbów brązowych na terenie Śląska pojawiło się u schyłku XIX w. (E. Mertins 1896). Kolejne, szersze chronologicznie, bo obejmujące też okres halsztacki, opublikował H. Seger (1907a). Tem sam badacz opracował też znaleziska grobowe (H. Seger 1907). Pierwszą monografię starszej epoki brązu na Śląsku napisał B. von Richthofen (1926). Dziewięć lat później podobną pracę, obejmującą teren Marchii Brandenburskiej, opublikowała W. Bohm (1935). Po raz kolejny do tematyki skarbów wrócił H. Seger w 1936 r.

Na 87 stanowisk odkrytych w tym czasie 49 powiązano z kulturą unietycką, 38 z przedłużycką. Te pierwsze reprezentowane były przez trzynaście skarbów, siedemnaście grobów lub cmentarzysk oraz siedemnaście luźnych znalezisk przedmiotów brązowych. Wśród stanowisk „przedłużyckich” był jeden skarb, trzy cmentarzyska, 25 luźnych znalezisk przedmiotów metalowych i trzy stanowiska z ceramiką. Wykopaliskowo, ratowniczo przebadano tylko osiem stanowisk sepulkralnych. Trzy z nich (Glinica, Pierzwini i Swarzynice) związane były z kulturą unietycką, trzy zaś (Buków, Lipki Małe i Siecieborzyce) z kulturą przedłużycką. Cmentarzysko kurhanowe w Gądkowie Wielkim oraz jedyna wczesnobrązowa osada w Lasocinie nie zostały określone kulturowo.

W okresie powojennym powstały monografie kultur unietyckiej oraz przedłużyckiej (W. Sarnowska 1969, 1975; M. Gedl 1975), obejmujące również interesujący nas obszar. Już od połowy lat pięćdziesiątych z inicjatywy Muzeum Archeologicznego w Poznaniu prowadzono badania powierzchniowe w północnej części środkowego Nadodrza (W. Śmigielski 1959). W części

południowej kilku nowych odkryć dostarczyły badania powierzchniowe G. Domańskiego.

Od 1980 r. cały obszar objęty został badaniami AZP. Te ostatnie powiększyły do 317 liczbę stanowisk z omawianego okresu. Co bardzo istotne, były wśród nich aż 72 osady, ponadto 81 śladów osadniczych, sześć stanowisk sepulkralnych i pięć bliżej nie określonych. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych problematyką wczesnej epoki brązu na środkowym Nadodrzu zajął się M. Kwapiński (1974; 1985). Wykopaliskowo przebadano zaledwie sześć stanowisk, w tym pięć ratowniczo. Jedynie badana w 1973 r. przez Zakład Epoki Kamienia IHKM PAN w Warszawie osada przetwórcza krzemienia narzutowego może być zaliczona do stanowisk badanych planowo. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych przebadano ratowniczo osadę w Grabicach, gm. Gubin (B. Butent 1990). Przypadkowe odkrycie spowodowało przebadanie grobów „unietyckich” w Bieczu (A. Kosicki 1990) i Grzmiącej (A. Marcinkian 1980). W latach dziewięćdziesiątych zespół z MAŚN prowadził badania na terenie inwestycji w Gubinie-Sękowicach 7 i Gubinie 32, gdzie odkryto jamy związane z kulturą unietycką (J. Lewczuk 1996; E. Przechrta 1996). W 1996 r. ukazał się katalog stanowisk z epoki brązu, obejmujący też wschodnie obszary naszego województwa (I. Lasak 1996).

Wczesna epoka brązu jest wyjątkowo słabo rozpoznana na środkowym Nadodrzu. Większość znanych nam stanowisk to znaleziska grobowe i luźne znaleziska przedmiotów metalowych. Zaledwie kilka stanowisk rozpoznano wykopaliskowo, w tym cztery osady. W przyszłości należałoby położyć duży nacisk na badania wykopaliskowe stanowisk, szczególnie osad, których udało się trochę zarejestrować podczas badań AZP. Ważne jest też pozyskiwanie dat radiowęglowych oraz analiz specjalistycznych.

LITERATURA

BAGNIEWSKI Z.

- (1971) *Wyniki badań wykopaliskowych na stanowisku II w Lubiatowie, pow. Wschowa*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 14, s. 5-7.
- (1971a) *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na stanowisku II w Lubiatowie, pow. Wschowa*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 14, s. 8-9.
- (1977) *Mezolityczne obiekty mieszkalne i gospodarcze z terenu Polski południowo-zachodniej*, „Archeologia Polski” t. 22, s. 35-72.
- (1979) *Obozowisko mezolityczne Siedlnica 6, woj. Leszno*, „Sprawozdania Archeologiczne” t. 31, s. 9-28.
- (1979a) *Spoleczności myśliwsko-rybackie w okresie od IX do III tysiąclecia p. n. e. na terenie Polski południowo-zachodniej*, Wrocław.
- (1982) *Spoleczności myśliwsko-rybackie w okresie od IX do III tysiąclecia p. n. e. na terenie Polski południowo-zachodniej*, cz. II, „Studia Archeologiczne” t. 11, s. 41-116.
- (1995) *O obecności stanowisk kultury Duvensee na terenie Polski zachodniej*, „Studia Archeologiczne” t. 26, s. 123-145.

BOBROWSKI P.

(1996) *Stanowisko mezolityczne Wojnowo 3, gm. Kargowa, woj. zielonogórskie*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 4, s. 5-21.

BOHM W.

(1935) *Die ältere Bronzezeit in den Mark Brandenburg*, Berlin-Leipzig.

BÖTTCHER H.

(1884) *Grabfunde bei Nieder-Jeser, Datten und Zauchel*, „Zeitschrift für Ethnologie” Verhandlungen, t. 16, s. 192-195.

(1896) *Neue vorgeschichtliche Funde vor Zauchel und Datten, Kreis Sorau*, „Niederlausitzer Mitteilungen” t. 4, s. 143-149.

BURDUKIEWICZ J. M.

(1975) *Paleolit schyłkowy na Dolnym Śląsku*, „Studia Archeologiczne” t. 8, s. 3-111.

(1975a) *Z badań sondażowych stanowisk paleolitycznych i mezolitycznych w dolinie Kopanicy (rejon Olbrachcic i Siednicy, pow. wschowski)*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 17, s. 5-12.

(1979) *Wyniki badań schyłkowopaleolitycznego stanowiska w Siednicy, gm. Wschowa*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 20, s. 5-12.

(1986) *Późnoplejstocenijskie zespoły z jednozadziorcami w Europie Zachodniej*, „Studia Archeologiczne” t. 14, s. 5-223.

(1988) *Stanowisko paleolityczne w Strumiennie, gm. Krosno Odrzańskie. Wyniki badań w sezonie 1987*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 30, s. 7-14.

(1992) *Struktury osadnicze w paleolicie schyłkowej Europy Środkowej*, [w:] *Problemy badań nad osadnictwem pradziejowym*, Wrocław, s. 97-111.

BUTENT B.

(1990) *Wyniki badań na osadzie z wczesnego okresu epoki brązu w Grabicach, stan. 5, gm. Gubin*, „Sprawozdania Archeologiczne” t. 42, s. 9-39.

DECKER P.

(1935) *Berichte über vorgeschichtliche Funde in der Niederlausitz 1934*, cz. 4, *Pflegebezirk westlicher Teil des Kreises Sorau und Stadtkreis Forst*, „Niederlausitzer Mitteilungen” t. 23, s. 131-136.

DOBRINDT O.

(1934) *Das Fundgebiet*, [w:] L. ROTHERT, *Neue Fundplätze des Swidero-Tardenoisien in Ostdeutschland*, „Mannus” t. 26, s. 220-225.

(1936) *Tätigkeitsbericht aus dem Südwestgebiet der Grenzmark Posen-Westpreussen für das Jahr 1935*, „Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit” t. 12, s. 88-90.

(1944) *Tätigkeitsbericht des Staatlichen Bezirkspflegers Altertümer in Kreise Züllichau-Schwiebus*, „Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit” t. 17, s. 185-190.

DOMAŃSKI G.

(1981) *Badania archeologiczne nad Wodrą w 1979 roku*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 22, s. 42-49.

(1989) *Wyniki badań ratowniczych przeprowadzonych na terenach meliorowanych w okolicy wsi Koperno, Czernowice i Stargard Gubiński, gmina Gubin, woj. zielonogórskie w 1986 r.*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 29, s. 108-112.

(1992) *Badania osadnictwa w mikroregionie gubińskim*, [w:] *Problemy badań nad osadnictwem pradziejowym*, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 61-84.

DOMAŃSKI G., BURDUKIEWICZ J. M.

(1994) *Harpun jednorzędowy z Węglin, gm. Gubin, woj. zielonogórskie*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 35, s. 529-532.

FLOREK S.

(1976) *Wyniki z badań sondażowych na stanowisku Węgliny 2, woj. zielonogórskie (dawny powiat lubuski)*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 18, s. 13-15.

- (1981) *Przyczynek do znajomości osadnictwa mezolitycznego w rejonie dolnego Boru i dolnej Nysy Łużyckiej*, „Silesia Antiqua” t. 23, s. 9-17.
- GEDL M.
- (1975) *Kultura przedłużycka*, Wrocław.
- (1989) *Wczesna epoka brązu [w:] Pradzieje ziem polskich*, t. 1, cz. 2, *Epoka brązu i początki epoki żelaza*, Warszawa-Łódź, s. 393-487.
- INF. ARCH.
- (1969) *Informator archeologiczny. Badania. Rok 1968*, Warszawa.
- (1980) *Informator archeologiczny. Badania. Rok 1979*, Warszawa.
- (1987) *Informator archeologiczny. Badania. Rok 1986*, Warszawa.
- (1989) *Informator archeologiczny. Badania. Rok 1988*, Warszawa.
- (1991) *Informator archeologiczny. Badania. Rok 1990*, Warszawa.
- JENTSCH H.
- (1885) *Die prähistorischen Altertümer aus dem Stadt- und Landkreis Guben*, t. 2, Guben.
- (1889) *Die prähistorischen Altertümer aus der Stadt- und Landkreis Guben*, t. 4, Guben.
- (1890) *Vor-slavische und slavische Funde aus dem Gubener Kreise*, „Zeitschrift für Ethnologie”, Verhandlungen, t. 22, s. 355-360.
- (1892) *Die prähistorischen Altertümer aus der Stadt- und Landkreis Guben*, t. 5, Guben.
- (1899) *Das neolithische Grab bei Strega, Kr. Guben, und die übrigen steinzeitlichen Funde der Niederlausitz*, „Niederlausitzer Mitteilungen” t. 6, s. 51-86.
- KOBUSIEWICZ M.
- (1970) *Paleolit schyłkowy w środkowozachodniej Wielkopolsce*, „Światowit” t. 31, s. 19-68.
- (1970a) *Mezolit w środkowozachodniej Wielkopolsce*, „Światowit” t. 31, s. 101-150.
- (1973) *Problems concerning Hamburgian Culture in Central Europe*, „Przegląd Archeologiczny” t. 21, s. 65-92.
- (1975) *Stanowisko kultury hamburskiej w Linach, pow. Wolsztyn*, „Światowit” t. 34, s. 213-237.
- (1980) *Ausgrabungen auf einer mesolithischen und neolithischen Fundstelle bei Chwalim, Westpolen*, „Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam” t. 14/15, s. 337-342.
- KOBUSIEWICZ M., KABACIŃSKI J.
- (1991) *Late Mesolithic dwelling object in Pomorsko (Western Poland)*, „Przegląd Archeologiczny” t. 38, s. 5-15.
- (1992) *Late Paleolithic site at Wojnowo, Zielona Góra voivodeship*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” t. 37, s. 23-46.
- KOSICKI A.
- (1990) *Inspekcja i badania ratownicze przeprowadzone na wielokulturowym stanowisku Biecz I, woj. zielonogórskie, w 1988 roku*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 31, s. 407-414.
- KOZŁOWSKI J. K.
- (1972) *Wschodnie peryferie kultury magdaleńskiej*, „Archeologia Polski” t. 17, s. 47-85.
- KOZŁOWSKI S. K.
- (1977) *Jednorzędowe harpuny typu hawelańskiego w basenie Morza Bałtyckiego*, „Archeologia Polski” t. 22, s. 73-95.
- KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA A.
- (1974) *Osada neolityczna w Kozowie, pow. lubuski. Wyniki badań ratowniczych w 1973 r.*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 16, s. 27-30.
- (1975) *Z badań nad osadnictwem neolitycznym w dorzeczu Wodry*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 17, s. 33-39.
- (1979) *Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich. Kultury kręgu naddunajskiego*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 2, *Neolit*, Wrocław, s. 19-164.

KWAPIŃSKI M.

(1974) *Z problematyki klasyfikacji kulturowej wczesnej epoki brązu na Ziemi Lubuskiej*, „Zielonogórskie Zeszyty Muzealne” t. 4, s. 25-39.

(1985) *Analiza taksonomiczna kultur starszej połowy epoki brązu w dorzeczu środkowej Odry*, Gdańsk.

LANGENHEIM K.

(1936) *Das Steinzeitdorf Nosswitz, Kr. Glogau*, „Altschlesische Blätter” t. 11, s. 169-172.

LASAK I.

(1996) *Epoka brązu na pograniczu śląsko-wielkopolskim*, cz. 1, *Materiały źródłowe*, Wrocław.

LEWCZUK J.

(1996) *Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1995 roku na obwodnicy Gubina, rejon wsi Sękowice, stanowiska nr 7 i 8 w miejscowości, Zielona Góra (maszynopis)*.

MARCINKIAN A.

(1980), *Grzmiąca, woj. Zielona Góra*, „Silesia Antiqua” t. 22, s. 269-271.

MERTINS E.

(1896) *Depotfunde der Bronzezeit in Schlesien*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift” t. 6, s. 291-384.

PETERSEN E.

(1931) *Neue Funde der älteren Bronzezeit aus dem nordlichen Schlesien*, „Altschlesien” t. 3, s. 11-20.

PFÜTZENREITER F.

(1933) *Die vor- und frühgeschichtliche Besiedlung des Kreises Fraustadt [w:] 2. Sonderheft des Grenzmärkischen Heimatblätter*, Schneidemühl.

PIASZYKOWA M.

(1956) *Nabytki Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w latach 1933-1937*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” t. 6, s. 162-223.

PRZECHRZTA E.

(1995) *Wstępne wyniki badań na stanowiskach 1a oraz 1c w Strumiennie, gm. Krosno Odrzańskie*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 36, s. 65-74.

(1996) *Wyniki badań ratowniczych na stanowisku 32 w Gubinie, Świdnica (maszynopis)*.

(1997) *Wyniki badań na stanowisku paleolitycznym 1c w Strumiennie, w 1995 r.*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 38 (w druku).

RICHTHOFEN B. von

(1926) *Die ältere Bronzezeit in Schlesien*, Breslau.

ROTHERT L.

(1936) *Die mittlere Steinzeit in Schlesien*, Leipzig.

RUST A.

(1943) *Die alt- und mittelsteinzeitlichen Funde von Stellmoor*, Neumünster.

(1958) *Die jungpaläolithischen Zeltenlagen von Ahrensburg*, Neumünster.

SARNOWSKA W.

(1958) *Wyniki prac ratowniczych przeprowadzonych w 1950 r. w Nosocicach w pow. głogowskim*, „Przegląd Archeologiczny” t. 10, s. 192-219.

(1969) *Kultura unietycka w Polsce*, t. 1, Wrocław-Warszawa-Kraków.

(1975) *Kultura unietycka w Polsce*, t. 2, Wrocław.

SCHILD R., WIĘCKOWSKA H.

(1961) *O tak zwanym przemyśle świdero-tardenuaskim*, „Archeologia Polski” t. 6, s. 185-199.

SCHWARZ K.

(1938) *Zur vor- und frühgeschichtlichen Besiedlung des Fraustädter Ländchens*, „Altschlesien” t. 7, s. 141-190.

SEGER H.

- (1906) *Die Steinzeit in Schlesien*, „Archiv für Anthropologie“ NF t. 5, s. 116-141.
 (1907) *Depotfunde aus der Bronze- und Hallstattzeit*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift“ NF t. 4, s. 9-43.
 (1907a) *Neue Grabfunde aus der Alten Bronzezeit*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift“ NF t. 4, s. 1-8.
 (1916) *Die keramischen Stilarten der jüngeren Steinzeit Schlesiens*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift“ NF t. 7, s. 1-89.
 (1936) *Schlesische Hortfunde aus der Bronze- und frühen Eisenzeit*, „Altschlesien“ t. 6, s. 85-182.

SMOCZYŃSKA Ł.

- (1953) *Kultura ceramiki wstęgowej w Wielkopolsce*, „Fontes Praehistorici“ t. 3, s. 1-84.

SPROCKOFF E.

- (1926) *Die Kulturen der jüngeren Steinzeit in der Mark Brandenburg*, Berlin.

SZCZUREK T.

- (1981) *Osady fazy młodszej kultury pucharów lejkowatych w Gorzowie (stanowisko 10)*, [w:] *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce*, Poznań, s. 161-170.

ŚMIGIELSKI W.

- (1959) *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1956 i 1957*, „Fontes Archaeologici Posnanienses“ t. 10, s. 256-286.

TAUTE W.

- (1963) *Funde der spätpaläolithischen „Federmesser-Gruppen“ aus dem Raum zwischen mittlerer Elbe und Weichsel*, „Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte“ t. 3, s. 62-111.

UMBREIT C.

- (1937) *Neue Forschungen zur ostdeutschen Steinzeit und frühen Bronzezeit*, Leipzig.

WIĘCKOWSKA H.

- (1975) *Spoleczności łowiecko-rybackie wczesnego holocenu*, [w:] *Prahistoria ziem polskich* t. 1, Wrocław, s. 339-438.

ZOTZ L. F.

- (1931) *Das Tardenuasien in Niederschlesien*, „Altschlesien“ t. 3, s. 121-153.

Ewa Przechrztza

FORSCHUNGSSTAND ZUR ANSIEDLUNG IN DER STEINZEIT UND IN DER FRÜHEN BRONZEZEIT AUF DEM MITTLEREN ODERGEBIET

Zusammenfassung

Das Thema meiner Arbeit ist eine Darstellung des Forschungsstandes zur Ansiedlung in der Steinzeit und frühen Bronzezeit in der Wojewodschaft Grünberg aufgrund der Oberflächenforschungen. Die ältesten Ansiedlungsspuren auf dem mittleren Odergebiet sind mit dem Spätpaläolithikum verbunden. Die ersten Feuersteingegenstände aus dieser Zeit kommen aus den 20er Jahren des 20. Jhs. Es wurden damals sehr intensive, amtliche Oberflächenforschungen geführt, die über 25% von heutzutage bekannten Stellen entdecken ließen. L.F. Zotz schuf aufgrund der oberflächlich gewonnenen Gegenstände die sog. Swidero-Tardenoisien - Theorie, die jahrelang im deutschen Archäologenkreis im Gebrauch war. Erst R. Schild und H. Więckowska haben deren Richtigkeit in Frage gestellt, indem sie auf die Fehler in deren Voraussetzung zeigten. Die polnischen Nachkriegsforschungen auf dem mittleren Odergebiet

konzentrierten sich hauptsächlich auf die Verifizierung der Stellen und Kulturzugehörigkeit der bis 1945 gewonnenen Materialien. Erst nach solcher Erkundung hat man mit den komplexen Ausgrabungsforschungen auf den gewählten Stellen begonnen. Diese Forschungsarbeiten wurden von Prof. M. Kobusiewicz aus Posen, Prof. Z. Bagniewski und Dr. J. M. Burdukiewicz aus Breslau geführt. Prof. M. Kobusiewicz erkundete das Ausgrabungskomplex von Reckenwalde (Wojnowo), indem er das Bestehen der Hamburger Kultur auf den polnischen Gebieten bewiesen hat und eine intensive Ansiedlung von Komplexen mit Stielspitzen feststellte. In den Regionen von Fraustadt (Wschowa), Crossen a.d.Oder (Krosno Odrzańskie) und Guben (Gubin), wo die Forschungsarbeiten von den breslauer Archäologen geführt wurden, hat man die weiteren Materialien der Hamburger Kultur, Komplexe mit Rückenspitzen und Stielspitzen gewonnen.

Die Forschungen zur Ansiedlung im Mesolithikum sind etwas älter. In der Gubener Region reichen sie an das Ende des 19. Jhs. zurück. In der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen sind die ersten Mesolithikummonographien von L. Z. Zotz und L. Rothert veröffentlicht worden. Der erstgenannte (L. F. Zotz) führte seine Ausgrabungen in Klein Vorwerk (Krzekotówek) und entdeckte 3 Wohnobjekte. Nach dem Krieg wurden die Stellen verifiziert, während die Ausgrabungsforschungen von Prof. Z. Bagniewski im südlichen Teil und von Prof. M. Kobusiewicz im nördlichen Teil geführt wurden. Das Ergebnis dieser Arbeiten war die Erforschung der Region Reckenwalde (Wojnowo) und einer außergewöhnlich interessanten Stelle in Pommerzig (Pomorsko) sowie auch der Umgebung von Schlauer See, der Region um Neusalz (Nowa Sól) und der Boberregion sowie Vorerkenntnis der Gubener Region. Aufgrund der jahrelangen Forschungsarbeiten entstanden Mesolithikummonographien von Großpolen und Niederschlesien. Ganz anders sieht das Problem der Forschung zur Neolithikumansiedlung auf den besprochenen Gebieten. Die ersten Erwähnungen über die Entdeckungen kommen schon vom Ende des 19. Jhs. Die intensivsten Forschungen gab es in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen. Damals sind die ersten dem schlesischen Neolithikum gewidmeten Monographien von H. Seger, C. Umbreit und L. F. Zotz erschienen.

Rettungsweise wurden 7 Stellen, darunter auch die Ansiedlung in Nosswitz (Nosocice) untersucht. Nach dem Krieg hatte die Materialien der Bandkulturen aus Großpolen Ł. Smoczyńska geordnet. W. Sarnowska setzte die Arbeiten in Nosswitz (Nosocice) fort, dagegen die Forschungsgruppe aus der Abteilung für Archäologie des Odergebietes des Instituts für Geschichte der Materiellen Kultur der Polnischen Akademie der Wissenschaften (Zakład Archeologii Nadodrza Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN) in Breslau unternahm die Forschungsarbeiten in der Gubener Region. In der Gegend von Guben wurden die Rettungsarbeiten durch die Gruppe des Archäologischen Museums des Mittleren Odergebietes (Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza) geführt. Eine große Menge von oberflächlich erkundeten Stellen, nur fragmentarisch untersuchte Ausgrabungen und die wenigen Publikationen zu diesem Thema lassen uns über Neolithikum auf dem mittleren Odergebiet nicht viel sagen. Der Charakter der Funde aus der frühen Bronzezeit verursachte, daß man sie in der Zwischenkriegszeit, in welcher die meisten Materialien gewonnen wurden, ausschließlich ganz zufällig entdeckte. Es waren einzelne Bronzegegenstände, Schätze oder Gräber. Ziemlich viele Bearbeitungen sind den Metallgegenständen gewidmet. Es erschienen auch die Monographien zur Bronzezeit von B. von Richthofen, W. Bohm und H. Seger. In dieser Zeit wurden auch rettungsweise die Gräberfelder untersucht. Nach dem Krieg bearbeitete W. Sarnowska die mit der Aunjetitzer Kultur verbundenen Materialien, dagegen die mit der Vorlausitzer Kultur - M. Gedl. Durch Ausgrabungsarbeiten hat man 6 Stellen erkundet, davon 2 Siedlungen. Diese Epoche erfordert intensive Forschungen besonders, wenn es um Siedlungen geht, denn Metalle und Grabstellen sind schon ziemlich gut erkundet worden.